

Л.П. Гуляєва,
Академія праці і соціальних відносин ФПУ

Роль банків у системі розширеного відтворення ВВП

У статті здійснено теоретичне обґрунтування економічної ролі банківських інститутів у системі розширеного відтворення валового внутрішнього продукту. Автор обґрунтовує, що основне призначення банків у відтворювальних процесах полягає у забезпеченні безперервності та розширеного характеру суспільного й індивідуального відтворення, що перетворює банки у важливий фактор економічного зростання.

Ключові слова: банк, відтворення ВВП, система розширеного відтворення ВВП, банківський сектор.

Постановка проблеми. Банки, у сукупності з іншими елементами ринкової інфраструктури – біржами, небанківськими фінансово-кредитними інститутами, забезпечують обіг різноманітних товарів, послуг, грошей, цінних паперів, робочої сили, і впливають на функціонування економічної системи в цілому [1, с.180]. Цей вплив виявляється у тому, що саме інститути ринкової інфраструктури забезпечують безперервне багаторівневе, достатньо ефективне функціонування господарських взаємозв'язків, взаємодію суб'єктів ринкової економіки і регулюють в її межах руху товарно-грошових потоків, тобто мають на меті забезпечення безперервного, ефективного функціонування всієї ринкової системи [2, с.113].

Особливо актуальною активізація позитивного впливу банківських установ на економічний розвиток суспільства стає для перехідних економік. Так, не випадково вітчизняний науковець В.Д. Базилевич відносить формування дворівневої банківської системи з чітким розмежуванням функцій центрального банку та комерційних банків, які взаємодіють з підприємствами, організаціями й установами на суто ринкових засадах, до одного з основних напрямів забезпечення інституціональних змін у перехідній економіці [3, с.109].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Обґрунтування сутності відтворювальних процесів та, зокрема, ролі у них діяльності банків, розробка

напрямів удосконалення грошово-кредитних відносин знайшли чільне місце у працях українських економістів, серед яких: В. Базилевич, В. Предборський, Ю. Ніколенко, А. Мороз, М. Савлук, І. Лютий, О. Дзюблук, П. Матвієнко та ін. Вагомий внесок у дослідження впливу банківських інститутів на розвиток економічної системи зробили російські вчені, зокрема, І. Балабанов, О. Лаврушин, Г. Бєлоглазова та ін.

Однак, динамічний розвиток економічних відносин в Україні та світі загострюють старі й породжують нові актуальні проблеми функціонування банків як суб'єктів відтворювальних процесів. У зв'язку з цим постає необхідність подальшого дослідження практичних та теоретичних засад діяльності банків, концептуального переосмислення їх ролі у системі відтворення валового внутрішнього продукту (ВВП) у контексті надання відтворенню розширеного характеру, розробки напрямів подальшого удосконалення функціонування банківського сектора України.

Постановка завдання. Метою даного дослідження стало теоретичне обґрунтування ролі банків у системі розширеного відтворення ВВП. Для досягнення даної мети ставляться завдання: виявити роль діяльності банків у суспільному відтворенні, визначити місце банків у системі розширеного відтворення ВВП, охарактеризувати участь банків у кожній зі стадій процесу суспільного відтворення.

Виклад основного матеріалу (результати). Свої функції у суспільному відтворенні банківські інститути виконують шляхом здійснення певних видів своєї діяльності. Економічна сутність банку виявляється у виконанні ним трансформаційної та емісійної функцій, поєднання яких дає змогу банківському інституту ефективно виконувати посередницьку місію, здійснюючи три основні напрями діяльності: акумуляцію коштів, їх розміщення, розрахунково-касове обслуговування учасників відтворювальних процесів, що у сукупності забезпечує перерозподіл та управління грошовими потоками системи економічного відтворення (рис.1).

У процесі акумуляції коштів від ефективності діяльності банків залежить і ефективність процесу нагромадження капіталу у механізмі суспільного відтворення, тобто рівень заощадження. Формуючи на фінансовому ринку попит на грошовий капітал, банки повинні не лише мобілізувати вільні грошові засоби, наявні в економіці, а й формувати ефективні стимули до їх накопичення з метою подальшого спрямування грошового капіталу в реальні інвестиції. Такими стимулами виступають ціна грошових коштів, законодавчі гарантії та захист вкладників від можливих втрат у випадку банкрутства банку та інше.

Процес розміщення коштів може відбуватися через надання кредитів, купівлю цінних паперів, здійснення прямих інвестицій у підприємства і т. і. Відмінною рисою

операцій по розміщенню коштів є їх спрямування у ті сфери економічної діяльності, які не лише мають потребу у фінансуванні, а й можуть забезпечити найбільш ефективно використання позикового капіталу.

Рис. 1. Роль банків у суспільному відтворенні ВВП

Незважаючи на тенденцію до універсалізації банківської справи, усі напрями діяльності банків – акумуляція коштів, їх розміщення та посередництво у платежах – базуються на здійсненні трьох фундаментальних для функціонування банківських інститутів операціях, які складають основу грошово-кредитного забезпечення потреб учасників суспільного відтворення, а саме: кредитні, депозитні та розрахункові операції. Особливістю цих операцій є те, що хоч окремі з них можуть виконувати й небанківські фінансові установи, проте комплексне їх виконання переважно можливе лише для банків, що забезпечує останнім конкурентні переваги порівняно з іншими фінансовими посередниками. Ми погоджуємося з позицією вченого М.І. Савлука, який зазначає: „Комплекс із трьох базових операцій – депозитних, кредитних і розрахункових – створює первинну сферу банківської діяльності, а фінансовий посередник, що виконує цей комплекс, є банківським інститутом, банком в економічному розумінні” [4,с.439].

Отже, комплекс базових операцій є основою діяльності банку і дає змогу, використовуючи його, дати універсальне визначення банку: банк – це фінансовий посередник, який виконує три базові операції: приймання вкладів, кредитування та розрахункове обслуговування своїх клієнтів. Відповідно, комплексне виконання базових операцій забезпечує банкам провідне місце у фінансовому посередництві, оскільки через їх здійснення банки мають можливість виступати активним учасником суспільного відтворення, здійснювати перерозподіл ресурсів між усіма суб'єктами відтворювальних процесів (див. рис.1).

Суспільне відтворення являє собою процес суспільного виробництва, взятий як не одноразовий акт, а в постійному повторенні та відновленні, як безперервний ланцюг взаємопов'язаних актів щорічного створення суспільного продукту [5, с.306; 2, с.385]. Суспільне відтворення включає в себе: відтворення сукупного суспільного продукту, робочої сили, виробничих відносин, природних ресурсів [6, с.454]; засобів виробництва, інформації, форм та методів організації праці [3,с.370].

У будь-якому суспільстві люди повинні постійно задовольняти свої потреби, для чого необхідне безперервне відтворення благ, а значить їх безперервне виробництво. А з урахуванням закону зростання потреб зростає необхідність розширеного відтворення – відтворення суспільного виробництва в зростаючих розмірах. Цей тип відтворення означає зростання виробленого в країні ВВП, а також поліпшення якості його складових [7, с.285]. Таким чином, основною метою суспільного відтворення є задоволення потреб людини в економічних благах, що перетворює виробництво продукту – матеріальних та нематеріальних благ – у

центральний елемент відтворення. Так, автори підручника «Основи економічної теорії» за редакцією проф. Ю.В. Ніколенка зазначають: «матеріальною основою безперервного відновлення та розвитку виробництва виступає відтворення сукупного суспільного продукту, яке включає чотири стадії його руху: власне виробництво, розподіл, обмін і споживання» [6, с.454].

За нашим трактуванням, система розширеного відтворення ВВП на макрорівні являє собою сукупність структурних елементів, що утворюють та забезпечують безперервний процес суспільного виробництва розширеного типу, а саме сукупність: учасників та стадій суспільного відтворення; створюваного суспільного продукту – ВВП; факторів виробництва та чинників економічного зростання, економічних відносин, господарського механізму, що забезпечує ефективне поєднання усіх інших складових системи розширеного відтворення (рис.2).

Особливістю банків як учасників суспільного відтворення є те, що через своє надзвичайно важливе функціональне призначення в економічній системі вони здатні суттєво впливати на перебіг усіх стадій суспільного відтворення: реалізуючи трансформаційну та емісійну функції, банківські інститути здатні забезпечувати безперебійність і розширений характер суспільного та індивідуального відтворення. Останнє вважаємо основним призначення банків як суб'єктів відтворювальних процесів економічної системи.

Розглянемо роль банківських інститутів на кожній зі стадій суспільного відтворення: виробництво, розподіл, обмін і споживання.

На стадії виробництва здійснюється нагромадження, концентрація матеріальних, технологічних, інтелектуальних, організаційних й інших ресурсів, їхнє поєднання у процесі виробництва благ з метою отримання прибутку. На даній стадії у кожного суб'єкта підприємницької діяльності виникає проблема пошуку джерел фінансування виробничої діяльності, за допомогою яких підприємець може придбати необхідні для виробничого процесу ресурси. Але частіше всього власних коштів для фінансування підприємницької діяльності у господарюючого суб'єкта з об'єктивних причин може не вистачати, що в умовах простого відтворення пов'язується з розривом у часі актів відвантаження товарів та отримання фактичної оплати за них.

Навіть, в умовах розширеного відтворення, то підприємствам може не вистачати прибутку для фінансування розширення виробництва. Тому єдиним виходом для вирішення проблеми нестачі коштів стає залучення зовнішнього фінансування, насамперед банківського.

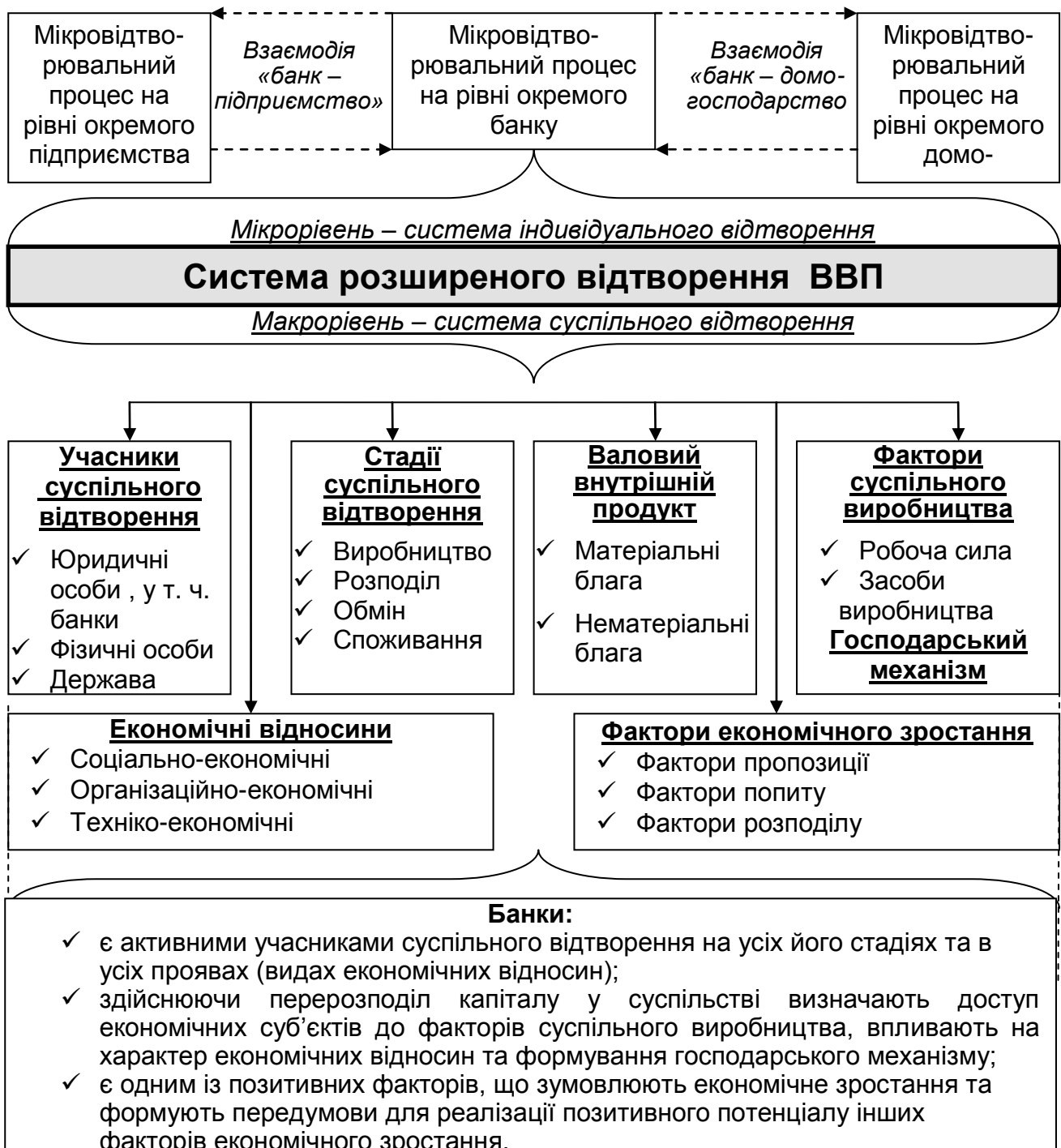

Рис.2. Місце банківських інститутів у системі розширеного відтворення ВВП

Й. Шумпетер з цього приводу зазначав: „Банкір, у першу чергу, не просто посередник у русі купівельної спроможності товару – він виробник цього товару... Він стоїть між тими, хто бажає формувати нові комбінації ресурсів, і власниками продуктивних ресурсів. Він за своєю суттю феномен розвитку. Він робить можливою реалізацію нових комбінацій ресурсів, уповноважує людей від імені суспільства здійснювати нововведення” [8, с.169].

Кожен економічний агент, який має заощадження і прагне отримати дохід,

може без будь-яких фінансових посередників вкласти їх у певне підприємство. Однак, таке вкладання буде супроводжуватися великими ризиками, якщо інвестор не є спеціалістом у галузі інвестицій.

Якими б не були інструменти вкладання коштів для інвестора, пряме фінансування підприємницької діяльності, порівняно з банківськими депозитами, матиме для інвестора нижчу ліквідність і супроводжуватиметься вищим ризиком. Розмістивши кошти на банківський депозит, економічний агент отримає дохід у вигляді відсотка, а за необхідності зможе швидше і з меншими втратами вилучити вкладені кошти, ніж якби він вклав їх у діяльність певного господарюючого суб'єкта. Тому банки, приймаючи вклади, можуть ефективніше, ніж власне самі виробничі структури, акумулювати вклади населення, пропонуючи зберігачам більш привабливий актив – банківський депозит, а потім спрямовувати акумульовані кошти у фінансування виробничих процесів підприємств. До того ж, професійно відбираючи найкращі підприємства та найкращі проекти, банки захищають своїх вкладників від ризиків, що супроводжували б пряме фінансування виробництва, надаючи їм можливість тримати кошти у високоліквідній депозитній формі.

Таким чином, завдяки діяльності банків на стадії виробництва підприємства можуть задовольняти свої потреби у залученні додаткового капіталу ззовні, що забезпечує безперебійність та розширений характер суспільного відтворення, перерозподіляючи капітал, направляти його у сфери найбільш ефективного використання, що у кінцевому підсумку дає змогу досягати приросту ВВП, тобто економічного зростання.

На стадії розподілу відбувається нескінченний процес перерозподілу величезної маси економічних ресурсів та благ, під час якого економічні суб'єкти за певну плату отримують та передають право контролю над тими або іншими економічними ресурсами (працею, капіталом, землею, інформацією). Під час проходження стадії розподілу кожен з її учасників претендує на певну частку ВВП, причому основою виміру ВВП для його розподілу слугують гроші, провідна роль у регулюванні обороту яких належить банкам.

Банк як і будь-який суб'єкт підприємницької діяльності також здійснює свою діяльність з метою отримання прибутку, таким, чином, активно впливаючи на розподільчі відносини у суспільстві та отримуючи певну частку ВВП. Як роботодавці банки виплачують заробітну плату своїм працівникам, як суб'єкти оподаткування – обов'язкові платежі державі. Проте роль банківських інститутів у розподільчих відносинах значно посилюється за рахунок широким сферам впливу на інших суб'єктів

суспільного відтворення, які банк охоплює, здійснюючи свою безпосередню діяльність.

Як уже зазначалося, банки спрямовують потоки грошових коштів до найбільш ефективних сфер можливого їх вкладання, збільшуючи обсяги та темпи відтворення. Таким чином, діяльність банків здатна стимулювати виробництво, що, як наслідок, супроводжуватиметься зростанням ВВП, і, навіть за умов збереження існуючих в економіці пропорцій розподілу виробленого продукту між суб'єктами відтворення, збільшує обсяги отриманих доходів для кожного з них. Це сприяє вирішенню споконвічного конфлікту фінансових відносин: кожен з учасників відтворувального процесу прагне отримати якомога більшу частку ВВП, що за умов стабільного ВВП неможливо без зменшення доходів інших учасників. Банківське фінансування реального сектору економіки, стимулюючи розширений характер суспільного та індивідуального відтворувальних процесів, забезпечує зростання доходів кожного з суб'єктів розподільчих відносин, що сприяє збалансуванню економічних інтересів у суспільстві, підвищенню соціальної стабільності.

Надаючи кредити на умовах платності, строковості та повернення, банк стимулює позичальника ефективніше використовувати позикові кошти, отримати від їх використання максимальну користь. Тому діяльність банку виконує й стимулюючу функцію, сприяючи підвищенню ефективності підприємницької діяльності, що, зокрема, виявлятиметься, за інших рівних умов, у зростанні прибутків підприємств-позичальників.

Крім того, сучасний банк надає різноманітні послуги й фізичним особам, в тому числі й стосовно оплати праці. Банки через „зарплатні проекти” й інші розрахунково-касові операції організують та реалізують рух заробітної плати у грошовій формі від підприємств-роботодавців до працівників. У даному процесі від банків не залежить, яку частку ВВП отримують працівники як плату за свою працю, проте саме банки здійснюють і прискорюють через вдосконалення платіжної системи рух грошових ресурсів до отримувачів заробітної плати.

На стадії обміну відбувається рух економічних благ на ринку від одних економічних агентів до інших. Обмін в ринковій економіці стає можливим завдяки використанню грошей, роль яких стає ключовою у досягненні ефективних обмінних відносин. Тому банки, випускаючи платіжні засоби та здійснюючи розрахунки, визначають якість та швидкість, а, іноді, й можливість виконання акту обміну. Останнє відбувається, коли банк надає кошти у тимчасове користування покупцю або продавцю товарів, забезпечуючи безперервність виробничого процесу та

створюючи як можливість здійснення процесу обміну, так і настання наступної стадії – споживання.

Крім того, сучасні універсальні банки можуть здійснювати надання гарантій і страхування ризиків у процесі руху товарів, заключати різноманітні угоди та надавати консультаційне та розрахункове обслуговування учасників обміну, що також сприяє безперебійності відтворювальних процесів та підвищує роль банків у економічній системі.

На стадії споживання відбувається виключення економічних благ з економічного обороту й присвоєння їхніх корисних властивостей з метою задоволення численних потреб економічних суб'єктів. Однак, оскільки економічне відтворення має на меті задоволення потреб людей, то в процесі споживання основними споживачами виступають фізичні особи, які мають:

- обрати певні споживчі пріоритети і розподіляти своє споживання у часі;
- витратити частину своїх ліквідних коштів на необхідні їм товари та послуги;
- частину доходів заощаджувати для майбутнього споживання, а частину резервувати з метою страхування від непередбачуваних ситуацій;
- забезпечувати оптимальний баланс задоволення потреб у відповідності зі сформованими стандартами життя та кредитування споживчого бюджету за рахунок майбутніх доходів.

На стадії споживання перед споживачем постає проблема оптимального вибору між теперішнім та майбутнім споживанням наявних та потенційних (майбутніх) доходів. Завдяки діяльності банків, споживач отримує можливість використовувати для споживання не лише наявні у нього кошти, а й свої майбутні доходи. Тому, виходячи з наведеного, можемо зробити висновок про те, що споживачі – вкладники банків будуть обмінювати поточне споживання на майбутнє, отримуючи за це плату від банку у вигляді відсоткових платежів за банківськими депозитами. І, навпаки, споживачі-позичальники, зможуть за відповідну плату здійснити обмін майбутнього споживання на поточне. З цієї точки зору, банк дає змогу суб'єктам суспільного відтворення вибирати та реалізовувати різноманітні моделі споживання та збереження, виконуючи важливу роль у забезпечення безперервності відтворення і на стадії споживання.

Важливою та необхідною передумовою реалізації позитивного впливу банківських інститутів на кожній зі стадій суспільного відтворення та на економічний розвиток країни у цілому має стати досягнення ефективності діяльності банків у відтворювальних процесах, що перетворює підвищення ефективності банківського

сектора у стратегічну макроекономічну ціль.

Важливість досягнення ефективності банків у відтворювальних процесах має об'єктивні передумови. Так, для забезпечення неперервності процесу суспільного відтворення першочергового значення набувають: 1) встановлення потрібного співвідношення між виробництвом та споживанням; 2) підтримка необхідної пропорційності між основними підрозділами суспільного виробництва; 3) утворення певного міжгалузевго балансу в економіці. Правильне розв'язання перелічених проблем є життєво необхідним з погляду забезпечення нормальних умов процесу відтворення [2, с.220]. Однак, варто звернути увагу, що вирішенню усіх зазначених проблем можуть сприяти банки, за умови досягнення ефективності їх діяльності.

Висновки. Банки є активними учасниками системи розширеного відтворення ВВП. За умови досягнення ефективності своєї діяльності, вони здатні суттєво позитивно впливати на всі стадії суспільного відтворення: на стадії виробництва банки здатні задовольняти потреби підприємств у залученні додаткового капіталу; на стадії розподілу вони здійснюють перерозподіл капіталу між економічними суб'єктами, забезпечують зростання доходів кожного з них; на стадії обміну банки визначають якість, швидкість та можливість виконання актів обміну; на стадії споживання – дають змогу економічним агентам реалізовувати різні моделі споживання та заощадження. Виступаючи активними учасниками суспільного відтворення, банки безпосередньо впливають на співвідношення й структуру виробництва та споживання; управляючи грошово-кредитними потоками забезпечують неперервність та розширений характер відтворення; стимулюють виробництво; сприяють збалансуванню економічних інтересів у суспільстві, підвищенню економічної і соціальної ефективності системи суспільного відтворення.

Отже, банки – це економічні інститути, основними функціями яких є трансформація грошових потоків, що здійснюється через акумуляцію, розміщення коштів, посередництво в платежах, та емісія платіжних засобів у процесі суспільного відтворення, що у своїй сукупності через забезпечення безперебійності і розширеного характеру суспільного та індивідуального відтворення сприяє економічному зростанню суспільства.

Література

1. Кривенко К.Т., Савчук В.С., Беляєв О.О. Політична економія: Навч. посіб. / За ред. д-ра екон. наук, проф. К.Т. Кривенка. – Вид. 2-ге, без змін. – К.: КНЕУ, 2006. – 508 с.

2. Предборський В.А., Гарін Б.Б., Кухаренко В.Д. Економічна теорія / За ред. Предборського В.А. – К.: Кондор, 2003. – 492 с.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – 5-те вид., стер. – К.: Знання-Прес, 2006. – 615 с.
4. Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / За ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.
5. Основи економічної теорії: Навч. посіб. / За заг. Ред. П.В. Круша, В.І. Депутат, С.О.Тульчинської. – К.: Каравела, 2008. – 448 с.
6. Основи економічної теорії: Підручник / За заг. ред. Ю.В. Ніколенка. 3-тє вид. – К.: ЦУЛ, 2003. – 540 с.
7. Оганян Г.А., Паламарчук В.О., Румянцев А.П. та інші. Політична економія: Навч. посіб. / За заг.ред. Г.А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского, А.Ю. Чепуренко. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.